

DOI: <https://doi.org/10.31648/apr.6437>

Data przesłania artykułu: 20 czerwca 2020 r.

Data akceptacji artykułu: 10 września 2020 r.

KARTOGRAFIA LITERACKA JAKO METODA SAMOPOZNANIA (NA PRZYKŁADZIE ESEISTYKI PIOTRA WAJLA)

Małgorzata Sylwestrzak

Uniwersytet w Białymstoku, Polska

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9754-6514>

e-mail: gosiasyl@hotmail.com

Abstrakt: Artykuł stanowi analizę eseistyki Piotra Wajla (1949–2009) pod kątem problemu mapy. Wytyczając w tekście utworu *Karta rodziny* mapę ZSRR, autor – emigrant urodzony w Związku Radzieckim – dokonuje próby rekonstrukcji własnej tożsamości. Problematyka kartografii literackiej odniesiona zostaje ponadto do analizy wyobraźni przestrzennej twórcy, który często sięga po figurę mapy bądź słownictwo geograficzne przy opisie zjawisk niekoniecznie konotujących asocjacje spacjealne. Metodologią wykorzystaną w artykule jest głównie geopoetyka, a zwłaszcza są to prace dotyczące literackiej kartografii.

Słowa kluczowe: Piotr Wajl, esej, kartografia literacka, geopoetyka, literatura rosyjska, tożsamość

Submitted on June 20, 2020
Accepted on September 10, 2020

LITERARY CARTOGRAPHY AS A METHOD OF SELF-RECOGNITION (ON THE EXAMPLE OF PYOTR VAIL'S *KARTA RODINY*)

Małgorzata Sylwestrzak

University of Białystok, Polska

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9754-6514>

e-mail: gosiasy@hotmai.com

Abstract: The subject of the present is the work of Russian writer Pyotr Vail (1949–2009). The article analyzes the significance of maps in the writer's work. By drawing a map of the USSR in his volume of essays titled *Karta rodiny*, writer – a man born in the Soviet Union, and later, a political emigrant living in the USA – tries to reconstruct his own identity. The concept of a map also refers to the spatial imagination of the author, who in this often uses the figure of a map and cartographic vocabulary to describe various phenomena. The methodology used in the article refers to geopoetics, especially works on literary cartography.

Keywords: Peter Vail, essay, literary cartography, geopoetics, Russian literature, identity

Refleksję na temat roli, jaką w twórczości emigracyjnego pisarza rosyjskiego Piotra Wajla odgrywa mapa, wywołuje tytuł drugiej książki podróżniczej autora – *Karta rodiny* (2002), w której jako swoją ojczyznę traktuje pisarz nieistniejący już Związek Radziecki. Kreślenie mapy nieistniejącej ojczyzny stanowi metaforę poszukiwania własnej tożsamości, próbę odpowiedzi na pytanie, kim jest człowiek urodzony w ZSRR w sytuacji rozpadu przestrzeni, w odniesieniu do której następował w przeszłości proces jego samoidentyfikacji. W utworze dochodzi do „mapowania” ojczyzny przez autora, stwarzania mapy własnych podróży składających się na obraz kraju rodzimego¹. Pojęcie mapy odnosi się także do wyobraźni

¹ O mapie jako procesie stwarzania zob. [Caquard, Joliveau 2006, 34–56].

przestrzennej autora, który w narracji korzysta często z figury mapy oraz stosuje słownictwo kartograficzne w opisach różnorodnych zjawisk.

Miejsca opisane w utworze *Karta rodziny* obejmują przestrzenie byłego Związku Radzieckiego – nie tylko Rosję, ale również Białoruś, Ukrainę, Łotwę, Gruzję, Armenię, Turkmenistan oraz Uzbekistan. Przestrzeń ta nosi cechy „mapy zdezaktualizowanej” [Konończuk 2011, 263]. W poszczególnych rozdziałach występują w sąsiedztwie (połączone wspólnym mianem „ojczyzny”) miejsca, które za sprawą przemian geopolitycznych nie tworzą już jednego kraju. Przyczyną zaistnienia w tekście starej mapy jest refleksja nad zjawiskiem rozpadu ojczyzny i dezaktualizacji pojęć, które wcześniej wydawały się niezienne. Kreślenie w narracji zdezaktualizowanej mapy nie jest raczej związane z uczuciem nostalgii. Podróż Wajla nie nosi zresztą cech podróży sentymentalnej². Za sprawą odtworzenia w narracji przedawnionej mapy peregrynacja autora nabiera nowego znaczenia. Przystaje być zwykłym aktem przemieszczania się w przestrzeni fizycznej, nabiera zaś cech podróży w czasie [Czerwiński 2017, 81–91]. W książce wielokrotnie poruszane są tematy związane z historią ZSRR. We fragmentach opisujących obraz współczesny przestrzeni poradzieckiej nierzadko występuje kontemplacja przejawów rozpadu.

Wydaje się, że w eseistyce Wajla szczególne znaczenie ma fakt, iż opisywany rozpad dotyczy imperium. Świadomość imperialna jest u pisarza czynnikiem mającym znaczący wpływ na konstruowanie obrazu ojczyzny. Autor wielokrotnie odnosi się w opisach ojczyzny do pojęcia imperium, którego najważniejszymi cechami w postrzeganiu piszącego są rozległość terytorialna, zaś siła objawia się poprzez potencjał rozszerzania granic i nadawania nowych nazw geograficznych³.

W kontekście założeń Benedicta Andersona, że mapa jest narzędziem, które konstruuje terytorium⁴ oraz bierze udział w stwarzaniu wyobrażonych więzi społecznych, ciekawy wydaje się fakt, iż akurat ten koncept wybrany został przez Wajla przy opisie ojczyzny. „Mapowanie” ojczyzny jest bowiem również aktem wytworzenia wspólnoty pomiędzy piszącym, krajem jego pochodzenia oraz

² Na temat mapy rozpadającego się imperium zob. [Schlögel 2009, 83].

³ Metaforyka P. Wajla znajduje odniesienie w pracach współczesnych badaczy, piszących w nurcie krytyki postkolonialnej. Refleksję na temat roli, jaką spełniało nadawanie nazw w procesie kolonizacji nowych ziem, zawarł w swoich pracach np. P. Jackson, który zauważył, że zmiana toponimii stanowiła dla krajów kolonizatorskich formę opanowywania terytorium za pośrednictwem narzędzi lingwistycznych [Jackson 1994, 167–169].

⁴ Według B. Andersona mapa stanowi jedną z najważniejszych instytucji państw kolonialnych, pozwalającą na kontrolę i legitymizację władzy i kształtującą wyobrażenia kolonialnego terytorium [Anderson 1997, 160].

innymi obywatelami tego państwa. Wspólnota ta ma oczywiście charakter więzi wyobrażonej, gdyż opiera się nie na znajomości całościowej, lecz wybiórczej.

Podjmując coraz to nowe podróże na tereny byłego ZSRR, autor dokonuje symbolicznego aktu stworzenia własnej mapy ojczyzny. „Własna” nie oznacza w tym wypadku, że kartografia Wajla ma charakter intymny (choć oczywiście włącza treści osobiste – zwłaszcza w tych esejach, w których mowa o miejscach związanych z biografią piszącego). Pojęcie to odnosi się raczej do perspektywy poznania ojczyzny poprzez doświadczenie.

Podróże do Rosji i innych krajów postsowieckich oraz ich rezultat, czyli stworzenie kartografii literackiej, związane są u eseisty z ideą poszukiwania własnej tożsamości [Certeau 2008]. Dla Wajla charakterystyczne jest włączenie własnej optyki we wspólne doświadczenie osób urodzonych w ZSRR. „Przeszłość” staje się w tym wypadku pojęciem zaczerpniętym z pogranicza doświadczenia osobistego i kolektywnego:

Свое прошлое, наше прошлое. Никому больше не понятное, не нужное, не приобретенное ни одним музеем мира [Вайль 2011, 176]

– stwierdza autor podczas oglądania wystawy sztuki socrealizmu w Nowym Jorku. Pojęcie przeszłości (swojej własnej oraz wspólnej) wiąże się w twórczości Wajla z kolektywnym, ambiwalentnym doświadczeniem dawnej świetności imperium⁵ i obecnego upadku, objawiającego się poprzez brak zrozumienia ze strony otoczenia („[прошлое] никому больше не понятное, не нужное”) oraz brak upamiętnienia („[прошлое] не приобретенное ни одним музеем мира”). Przeszłość rosyjska (przedrewolucyjna) i radziecka jawi się w książce jako przeszłość imperialna, która ukształtowała szczególny sposób myślenia. Mentalność obywatela imperium wyrasta w przekonaniu autora z jednej strony z poczucia własnej wielkości (terytorialnej i politycznej), z drugiej zaś jej komponentem jest doznanie przytłoczenia tym ogromem. Wydaje się, że u Wajla zarówno pierwsze, jak i drugie uczucie aktualizowane jest przez człowieka postsowieckiego za sprawą wspomnienia o imperialnej przeszłości bądź doświadczenia (wyobrażenia) ogromu radzieckiego terytorium.

Za konsekwencję tej obserwacji (że przynależność do imperium kształtuje umysłowość człowieka) uznać można ideę Wajla poznawania siebie i własnej prze-

⁵ Rola pojęcia imperium w twórczości P. Wajla może być wynikiem fascynacji czytelniczey twórczością J. Brodskiego, w utworach którego pojęcie to stanowi ważny element stwarzania własnej tożsamości [Karwowska 2000; Grudzińska-Gross 2007]. Warto zauważyć, że słowo „imperium” łączy się u Wajla z pojęciem przeszłości – współczesnej Rosji autor nie postrzega w tej kategorii.

szłości poprzez stworzenie opisu terenu, należącego niegdyś do imperium. Proces „mapowania” imperium może być w takim kontekście interpretowany jako proces stwarzania własnej mapy mentalnej. Jej kształt (naniesione informacje i relacje panujące między nimi, braki, puste miejsca)⁶ wykreowany na kartach książki okazuje się jednocześnie obrazem przestrzeni wyobrażonej ojczyzny oraz obrazem wyobraźni (przestrzeni mentalnej) piszącego.

Cechą charakterystyczną wybranej przez autora metody poznawania ojczyzny staje się to, iż realizowane jest ono poprzez docieranie do oddalonych od siebie miejsc: Białoruś i Sachalin, pustynia Kara-Kum w Turkmenistanie i Wyspy Sołowieckie. Wyszczególnione przestrzenie są najdalej wysuniętymi we wszystkich kierunkach świata kresami imperium, wyznaczają symboliczny Zachód i Wschód, Północ i Południe Związku Radzieckiego i reprezentują najodleglejsze długości i szerokości geograficzne (europejskie i dalekowschodnie długości, strefy podbiegunowych i podzwrotnikowych szerokości). Poznanie ojczyzny odbywa się więc poprzez dotarcie do jej krańców (w założeniu ma więc charakter totalny, obejmujący najodleglejsze miejsca)⁷. Proces wytyczania mapy (czyli dokonywania opisu) dokonuje się bardzo często na terytoriach peryferyjnych. Z punktu widzenia kartografii jest to zresztą uzasadnione – na mapie politycznej najważniejszymi miejscami są właśnie granice leżące na peryferiach krajów (oddzielające grubą kreską kolory reprezentujące terytoria państwowe), nie zaś centrum (graficznie w żaden sposób niewyróżnione). Sporządzanie opisu ojczyzny poprzez skupienie się na opisie peryferii wpisuje się również w reprezentowaną przez wielu twórców myśl o szczególnym znaczeniu semiotycznym pogranicza⁸.

Jeżeli podróż eseisty do Rosji interpretujemy jako jego metodę samopoznania, naszej uwadze nie powinny umknąć związki łączące biografię Wajla z przestrzeniami peryferyjnymi ZSRR. Obserwacja ta rzuca nieco inne światło na szczególne zainteresowanie autora kresami. Na kreślonej przez siebie mapę ojczyzny autor nanosi również miejsca autobiograficzne⁹, stwarzając w ten sposób mapę intymną, konstruującą własną tożsamość¹⁰ i reprezentującą rodzinną pamięć. Miejsca autobiograficzne urodzonego w Rydze eseisty położone są na terytoriach

⁶ Por. metodę badania map mentalnych w geografii humanistycznej [Lynch 2011; Libura 1988, 68–78].

⁷ Poznawanie ojczyzny przez P. Wajla przypomina metodę poznawania imperium przez R. Kapuścińskiego, określoną przez P. Czaplńskiego jako spojrzenie „z lotu ptaka” [Czaplński 2016, 19].

⁸ Szczególnym znaczeniem granicy i przestrzeni przygranicznej zajmowali się semiotycy ze szkoły tartusko-moskiewskiej [Лотман 2001].

⁹ Terminu tego używam w rozumieniu, jakie nadała mu M. Czermińska [Czermińska 2011].

¹⁰ Mapa, jak zauważa E. Konończuk, „bierze udział w konstituowaniu tożsamości [człowieka]” [Konończuk 2012, 47].

pogranicznych, które obejmują nie tylko Związek Radziecki. Korzenie Wajla sięgają zarówno pogranicza niemiecko-francuskiego (ze strony ojca, którego przodek – zgodnie z rodzinną legendą – przybył z Alzacji), jak i turkmeńsko-irańskiego (ze strony matki), a zatem obejmują peryferia dwóch kontynentów – Europy i Azji. Podróż do miejsc związanych z historią rodzinną skutkuje stworzeniem nowego wizerunku autora – jako postaci związanej z pograniczami. „Pograniczność” oraz „peryferyjność” wydają się zresztą pojęciami, za pomocą których można by określić cechy mapy ojczyzny Wajla. Kartografia pisarza jest znacznie bardziej dokładna w miejscach oddalonych od centrum, Moskwa zaś opisana została w jednym z końcowych rozdziałów książki¹¹.

Pomimo podjęcia przez autora wysiłku samopoznania poprzez poznanie własnego kraju utwór nie daje jednoznacznej odpowiedzi na pytanie o własną (oraz zbiorową) identyfikację, zawiera natomiast szereg opisów obserwowanych zachowań, wynikających ze szczególnej mentalności, przyczynków do charakterystyki narodu rosyjskiego, symbolicznych scen. Rezultatem podróży oraz poszukiwania tożsamości okazuje się nie odpowiedź na pytanie, czym jest (i gdzie jest) ojczyzna autora, lecz określenie własnego stosunku emocjonalnego wobec niej:

„Я родину люблю”, – говорят персонажи, актеры, писатели, политики. В этом, что ли, дело? Так и я люблю. Как это у Сергея Гандлевского:

... Раз тебе, недобитку, внушают такую любовь

Это гиблое время и Богом забытое место.

(...) Главная – утрата стихии языка, когда, по слову поэта, «словарь шумит на перекрестке». За тем и берешь билет. Но и обратный – тоже. Потому что одной любовью жить не получается, это по молодости можно, по подростковости. С годами отношения с миром устанавливаются – вне зависимости от твоего желания и намерений – по другой шкале, по шкале общежития и взаимоуважения. (...) Родину уважать очень трудно, не получается. Любовь – другое дело, она дается без усилий. Она просто есть [Вайль 2011, 461–462].

Brak określenia własnej tożsamości zastąpiony zostaje w książce określeniem własnego stanowiska w stosunku do Rosji. Uczucie miłości do ojczyzny nie warunkuje według Wajla ani bezkrytycyzmu, ani też chęci powrotu do kraju.

¹¹ Co ciekawe, opis stolicy również oparty jest na określeniach, które charakterystyczne są bardziej dla przestrzeni ruderalnych bądź dzikich niż oswojonych przez człowieka: w opisie mowa jest o temperaturze [Вайль 2011, 358], nieludzkich odległościach [Вайль 2011, 359], występuje również określenie stepu miejskiego: „городская степь” [Вайль 2011, 360]. Moskwa jako całość opisywana jest w kategoriach przestrzeni nieludzkiej, przerażającej ogromem. Ludzkiego charakteru nabierają w eseju poszczególne kwartały starego miasta, jednak w opisie zostają one jakby wydzielone z pojęcia „Moskwy”, funkcjonują jako przestrzenie samodzielne, połączone jedynie wspólną nazwą stolicy.

Autor nie podejmuje również tutaj próby określenia uczuć zbiorowych w odniesieniu do ojczyzny. Jego stanowisko w tej kwestii bliskie jest natomiast stanowisku Gandlewskiego, w którego utworze z kolei pobrzmiewają echa słów Mandelsztama z wiersza *** *Только детские книги читать*: „Но люблю мою бедную землю / Оттого, что иной не видал” [Мандельштам 1990, I, 66–67]. Jest to stanowisko określone przez tradycję dysydencką, kontestatorską, reprezentowaną zarówno przez poetę-akmeistę, jak i przez autorów należących do moskiewskiej szkoły poezji. Miłość do ojczyzny w tym ujęciu przedstawiana jest nie jako uczucie wzniosłe, lecz wynikające z konieczności, wywołane jakby za sprawą instynktu przywiązania do tego, co znane, ale też za sprawą czynników zewnętrznych (u Gandlewskiego jest ona wpajana, w pewnym sensie narzucona).

Myślenie kartograficzne pojawia się u Wajla również na poziomie języka i obrazowania, a doświadczenie przestrzeni przekazywane jest m.in. poprzez wprowadzenie pojęć kartograficznych do narracji. Przestrzeń empiryczna, opisywana w esejach, ujmowana bywa przez autora za pomocą słownictwa geograficznego. W narracji nierzadko pojawiają się informacje o lokalizacji opisywanego miejsca, wymienione zostają dokładne współrzędne. Tak dzieje się np. we fragmencie, w którym mowa jest o muzeum Puszkina w miejscowości Bolszoje Bołдино:

У главного чуда мировой литературы точные географические координаты – 55 градусов северной широты и 45 с половиной градусов восточной долготы. Болдино [Вайль 2012, 94].

W przytoczonym cytacie współrzędne geograficzne podane zostają właściwie nie dla miejscowości, w której znajduje się siedziba rodu Puszkiców, lecz dla utworów tam napisanych („у главного **чуда мировой литературы точные географические координаты**” – podkr. M.S.). Zabieg geograficznego umiejscowienia tekstów Puszkina wydaje się pochodną refleksji eseisty na temat utraty przestrzennego kontekstu dzieł powszechnie znanych. U podstaw tego zabiegu narracyjnego stoi obserwacja autora, że wielokrotna i prowadzona przez pokolenia czytelników recepcja utworów klasyki rosyjskiej literatury oderwała je od przestrzeni, w której one powstały. Doświadczenie podróżnicze pozwala natomiast przywrócić recepcji utworów Puszkina kontekst przestrzenny¹². Wajl wiąże powstały tekst z miejscem, w którym został on napisany i dotyczy to nie tylko przestrzeni bezpośredniej (domu Puszkiców), lecz także całego otoczenia,

¹² Zabieg, którego dokonuje P. Wajl, określony został przez S. Caquarda i T. Joliveau jako splot procesu wchodzenia do miejsca poprzez lekturę oraz procesu wchodzenia do lektury poprzez miejsce [Caquard, Joliveau 2016]. We współczesnej literaturze rosyjskiej taką postawę reprezentuje przede wszystkim W. Gołowanow.

włączając również pobliskie miasta (Saransk, Arzamas oraz Niżnyj Nowgorod). Obserwacja o przestrzennym charakterze literatury wyjaskrawia ponadto cechę wyobraźni spacialnej Wajla i wskazuje na specyfikę jego twórczości, w której różne zjawiska z dziedziny sztuki umiejscawiane są w kontekście geograficznym. Przy pomocy języka kartograficznego wprowadzony zostaje również w książce *Karta rodziny* opis Rygi:

57-й градус северной широты, на четыре южнее Ленинграда, на полтора севернее Москвы. Другое дело долгота – 24-я: Питер на шесть градусов восточнее, Москва – и вовсе на четырнадцать. В другую же сторону до Берлина десять, до Вены семь, до Стокгольма шесть градусов [Вайль 2011, 415].

W tym wypadku określenie współrzędnych geograficznych spełnia nieco inną rolę. Stanowi ono kontekst i komentarz do rozważań autora na temat kulturowej lokalizacji Rygi. W eseju dochodzi do konfrontacji własnych wspomnień dotyczących łotewskiej stolicy (autor wyrósł w środowisku rosyjskim) z jej obrazem po rozpadzie Związku Radzieckiego (jawi się ona jako miasto europejskie) oraz ze świadomością historyczną (Ryga jako miasto łotewskie), wspieraną obserwacjami poczynionymi w dzieciństwie o dwujęzyczności stolicy łotewskiej republiki. Długość geograficzna Rygi świadczy o jej europejskości. Geograficzne koordynaty stanowią więc tutaj argument w sporze wiedzy i pamięci, przemawiając za tą pierwszą. Nie oznacza to jednak, że autor rezygnuje z prezentacji własnych wspomnień, obejmujących rosyjski świat Rygi. Rosyjski charakter miasta staje się jednak rezultatem przyjęcia określonego punktu widzenia¹³. Natomiast zdefiniowanie położenia Rygi i określenie jej jako miasta europejskiego sprawia, że ten punkt widzenia prezentowany jest w tekście jako efekt własnych wspomnień, nie zaś próba dokonania obiektywnego opisu miasta.

Wykorzystanie współrzędnych geograficznych na wstępie do opisu miasta i poruszenia wątku autobiograficznego świadczy o szczególnym sposobie klasyfikowania różnych zjawisk (w tym wypadku są to wspomnienia) w odniesieniu do pojęć geograficznych. Abstrakcyjne właściwie, bo odnoszące się do graficznego opisu przestrzeni pojęcia z dziedziny kartografii, służą, paradoksalnie, ukonkretnieniu opisywanych zjawisk. Utwory Puszkina stają się w takim wypadku dziełami stworzonymi i związanymi nierozłącznie z pewną lokalizacją, wspomnienia osobiste również zostają obdarzone w narracji geograficznym konkretem. Mapa, której integralnym elementem są współrzędne geograficzne, wydaje się natomiast

¹³ Wspomnienia Wajla nie są poprawne politycznie, z czego autor prawdopodobnie doskonale zdaje sobie sprawę. Przenikanie się w tekście poziomu pamięci, wiedzy oraz przekonań, które nierzadko wchodzą ze sobą w kolizję, wydaje się jedną z cech twórczości emigracyjnego eseisty.

przedmiotem, do którego odnosi się wyobraźnia przestrzenna autora¹⁴. Wpisuje się w nią włączanie literatury, doświadczeń, wspomnień w przestrzeń uporządkowaną przy pomocy pojęć kartografii. Opisywane w esejach podróżniczych Wajla zjawiska, lektury, historie nigdy nie istnieją bez kontekstu przestrzennego – ich zaistnienie na kartach utworu eseisty motywowane jest doświadczeniem przestrzeni empirycznej z nimi związanej.

Geograficzne dookreślanie, obliczanie współrzędnych odgrywa u Wajla również ważną rolę w opisie różnic (i podobieństw) kulturowych. Przykład taki odnajdujemy chociażby we fragmencie, w którym mowa jest o kolonizacji Syberii.

То есть всегда под рукой было чем заплатить за выпивку – опять-таки жалеть надо себя: где могли мы взять среднего оленя на той же примерно широте, но в сорока пяти градусах к западу? [Вайль 2011, 181].

Proces kolonizacji Syberii pokazany został jako ekspansja terytorialna i kulturowa dokonana za pośrednictwem rozprzestrzenienia wódki. Wskazanie współrzędnych geograficznych Jugry i odniesienie ich do współrzędnych geograficznych Rygi („на той же примерно широте, но в сорока пяти градусах к западу”) wskazuje na powszechność zjawiska konsumpcji alkoholu, zaś obywateli odległych części świata łączy ten sam problem pozyskiwania pieniędzy na alkohol. Różnicą kulturową, jaką zauważa eseista, jest sposób opłacania produktów spirytusowych i łatwość zdobywania tych produktów na Syberii (wystarczyło upolować jelenia). Długość i szerokość geograficzna, czyli metoda pomiaru przestrzeni geograficznej, stanowią tutaj metaforę wspólnoty doświadczeń różnych narodowości (w tym wypadku Rosjan w Rydze i rdzennych narodów Syberii) żyjących w tym samym kraju. Cytat ten pokazuje, że narzędzia kartograficzne oraz mapa stanowią element wyobraźni przestrzennej eseisty, sposobu postrzegania i przedstawiania przez niego świata. Charakterystyczne jest to tym bardziej, iż w tekście nie pojawia się właściwie słowo Ryga (lub ogólnie Łotwa – obliczenia Wajla nie są do końca dokładne), choć porównanie tworzone jest właśnie między nią a Jugrą. W swoim opisie autor operuje jedynie współrzędnymi geograficznymi, nie zaś nazwami geograficznymi.

Słownictwo oraz obrazowanie Wajla bardzo często odnoszą się do pojęć związanych z mapą – utwór *Karta rodziny* nie stanowi tutaj wyjątku. W innych książkach pisarza możemy znaleźć następujące sformułowania:

¹⁴ Spostrzeżenia P. Wajla korespondują tutaj z twierdzeniami D. Zamiatina na temat myślenia przestrzeni [por. Замятин 2014].

На карте же Штатов не осталось бы живого места, если б нанести уильямсовские маршруты [Вайль 2016, 421];

На гастрономической карте мира свои масштабы, они меняются, и маленькая Япония у берегов огромной Евразии становится все больше и больше [Вайль 2012, 38];

На карте русских рыбных супов есть и третий полюс – холодный. Речь идет о печально исчезающей ботвинье [Вайль 2012, 254].

Określenie mapy odnosi się w wymienionych przykładach zarówno do przedmiotu, jakim jest mapa (mapa Ameryki, na którą nanoszone są miejsca pobytu Tennesse Wiliamsa), jak i stanowi wyobrażenie, sposób porządkowania przez autora pewnych zjawisk (np. mapa gastronomiczna). Słowo mapa wykorzystywane bywa również w znaczeniu metaforycznym – w takim sensie występuje ono w sformułowaniu „карта русских рыбных супов”: gra znaczeń odbywa się tutaj pomiędzy wyobrażeniem kulinarnej „mapy zup rosyjskich” (naniesionej na mapę Rosji) oraz sformułowaniem „Технологические карты блюд”, zaczerpniętym ze słownictwa gastronomicznego i oznaczającym sposób przygotowania.

W artykule podjęty został problem mapowania ojczyzny w eseistyce Wajla. Kreślenie mapy ZSRR ma u pisarza za zadanie rekonstrukcję własnej tożsamości – człowieka urodzonego w Związku Radzieckim, późniejszego emigranta politycznego mieszkającego w USA, a po upadku komunizmu – w czeskiej Pradze. Problem mapy okazuje się jednak o wiele bardziej złożony.

Jak wynika z przedstawionej w tym artykule analizy, zarówno w przypadku użycia mapy w odniesieniu do przedmiotu, jak i w znaczeniu metaforycznym, w narracji Wajla uwidacznia się cecha wyobraźni autora polegająca na dokonywaniu opisu świata na podstawie czynności mapowania. Wyobraźnia autora powraca do konceptu mapy, zarówno gdy mowa jest o podróżach bohatera opowieści, jak i o zjawiskach z dziedziny kultury; mapowaniu podlega nawet gastronomia. Klimat oraz pejzaż odwiedzanego miejsca również ujmowany zostaje w kategoriach kartograficznych: „На Сан-Франциско работают **координаты** и ландшафт” [Вайль 2016, 420]. Tendencja do opisywania zjawisk nie zawsze związanych z geografią przy pomocy pojęć geograficznych pozwala uchwycić sposób rozumienia zjawiska kultury przez autora – wydaje się, że jest ona wynikiem wyznawania determinizmu geograficznego, który każe eseistom postrzegać najrozmaitsze przejawy ludzkiej aktywności w kategoriach geograficznych.

BIBLIOGRAFIA

- Anderson Benedict. 1997. *Wspólnoty wyobrażone: rozważania o źródłach i rozprzestrzenianiu się nacjonalizmu*. Przeł. Amsterdamski S. Kraków: Wydawnictwo Znak.
- Caquard Sébastien, Joliveau Thierry. 2016. *Penser et activer les relations entre cartes et récits*. „M@ppemonde” nr 118. (online) <http://mappemonde.mgm.fr/118as1/> (dostęp 2.04.2020).
- De Certeau Michel. 2008. *Wynaleźć codzienność: sztuki działania*. Przeł. Thiel-Jańczuk K. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Czapliński Przemysław. 2016. *Poruszona mapa. Wyobrażenia geograficzno-kulturowa polskiej literatury przełomu XX i XXI wieku*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Czermińska Małgorzata. 2011. *Miejsca autobiograficzne. Propozycja w ramach geopoetyki*. „Teksty Drugie” nr 5: 183–200.
- Czerwiński Grzegorz. 2017. *W poszukiwaniu nieistniejącej (już) ojczyzny. O „eseistycie reportażowej” Piotra Wajla*. W: *Przekraczanie barier w języku, literaturze i kulturze*. Red. Sternal E. i in. Świecie: Uczelnia Lingwistyczno-Techniczna w Świeciu: 81–91.
- Grudzińska-Gross Irena. 2007. *Miłosz i Brodski – pole magnetyczne*. Kraków: Wydawnictwo Znak.
- Jackson Peter. 1994. *Maps of Meaning. An Introduction to Cultural Geography*. London–New York: Psychology Press.
- Karwowska Bożena. 2000. *Miłosz i Brodski: recepcja krytyczna twórczości w krajach anglojęzycznych*. Warszawa: Wydawnictwo IBL.
- Konończuk Elżbieta. 2011. *Mapa w interdyscyplinarnym dialogu geografii, historii i literatury*. „Teksty Drugie” nr 5: 255–264.
- Konończuk Elżbieta. 2012. *Mapa jako metafora w „opowieściach przestrzennych” Andrzeja Stasiuka*. W: *Od poetyki przestrzeni do geopoetyki*. Red. Konończuk E., Sidoruk E. Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.
- Libura Hanna. 1988. *Badania wyobrażeń geograficznych na przykładzie mieszkańców Sanoka*. „Dokumentacja Geograficzna” z. 1.
- Lynch Kevin. 2011. *Obraz miasta*. Przeł. Jeleński T. Kraków: Wydawnictwo Archivolta Michał Stępień.
- Schlögel Karl. 2009. *W przestrzeni czas czytamy. O historii cywilizacji i geopolityce*. Przeł. Drozdowska I., Musiał Ł. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.
- Вайль Петр. 2011. *Карта родины*. Москва: Corpus.
- Вайль Петр. 2012. *Слово в пути*. Москва: Corpus.
- Вайль Петр. 2016. *Гений места*. Москва: Corpus.
- Замятин Дмитрий. 2014. *Постгеография: капитал(изм) географических образов*. «Социологические исследования» № 10: 3–14.
- Лотман Юрий Михайлович. 2001. *Семиосфера: Культура и взрыв. Внутри мыслящих миров. Статьи. Исследования. Заметки*. Санкт-Петербург: «Искусство-СПБ».
- Мандельштам Осип Эмильевич. 1990. *Собрание сочинений: в 2 т.* Т. 1. Москва: Художественная литература.

REFERENCES

- Anderson Benedict. 1997. *Wspólnoty wyobrażone: rozważania o źródłach i rozprzestrzenianiu się nacjonalizmu*. Trans. Amsterdamski S. Cracow, Wydawnictwo Znak. (In Polish)
- Caquard Sébastien, Joliveau Thierry. 2016. *Penser et activer les relations entre cartes et récits*. “M@ppemonde” no 118. Available at: <http://mappemonde.mgm.fr/118as1/> (Accessed 02 April 2020). (In French)

- Czapliński Przemysław. 2016. *Poruszona mapa. Wyobrażenia geograficzno-kulturowa polskiej literatury przełomu XX i XXI wieku*. Cracow, Wydawnictwo Literackie. (In Polish)
- Czerwińska Małgorzata. 2011. *Miejsca autobiograficzne. Propozycja w ramach geopoetyki*. "Teksty Drugie" no 5, pp. 183–200. (In Polish)
- Czerwiński Grzegorz. 2017. *W poszukiwaniu nieistniejącej (już) ojczyzny. O "eseistycie reportażowej" Piotra Wajla*. In: *Przekraczanie barier w języku, literaturze i kulturze*. Eds Sternal E. et al. Świecie, Uczelnia Lingwistyczno-Techniczna w Świeciu, pp. 81–91. (In Polish)
- De Certeau Michel. 2008. *Wynaleźć codzienność: sztuki działania*. Trans. Thiel-Jańczuk K. Cracow, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego. (In Polish)
- Grudzińska-Gross Irena. 2007. *Miłosz i Brodski – pole magnetyczne*. Cracow, Wydawnictwo Znak. (In Polish)
- Jackson Peter. 1994. *Maps of Meaning. An Introduction to Cultural Geography*. London–New York, Psychology Press. (In English)
- Karwowska Bożena. 2000. *Miłosz i Brodski: recepcja krytyczna twórczości w krajach anglojęzycznych*. Warsaw, Wydawnictwo IBL. (In Polish)
- Konończuk Elżbieta. 2011. *Mapa w interdyscyplinarnym dialogu geografii, historii i literatury*. "Teksty Drugie" no 5, pp. 255–264. (In Polish)
- Konończuk Elżbieta. 2012. *Mapa jako metafora w "opowieściach przestrzennych" Andrzeja Stasiuka*. In: *Od poetyki przestrzeni do geopoetyki*. Eds Konończuk E., Sidoruk E. Białystok, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku. (In Polish)
- Libura Hanna. 1988. *Badania wyobrażeń geograficznych na przykładzie mieszkańców Sanoka*. "Dokumentacja Geograficzna" Vol. 1. (In Polish)
- Lotman Ūrij Mihajlovič. 2001. *Semiosfera: Kul'tupa i vzryv. Vnutri myslâsîh mirov. Stat'i. Issledovaniâ. Zametki* [Semiosphere: Culture and Explosion. Inside the thinking worlds. Articles. Research. Notes]. Sankt-Peterburg, Iskusstvo-SPB. (In Russian)
- Lynch Kevin. 2011. *Obraz miasta*. Trans. Jeleński T. Cracow, Wydawnictwo Archivolta Michał Stępień. (In Polish)
- Mandel'stam Osip Ęmil'evič. 1990. *Sobranie sočinenij: v 2 vol. Vol. 1* [Collected works in 2 volumes. Vol. 1]. Moscow: HudoŹestvennaâ literatura. (In Russian)
- Schlögel Karl. 2009. *W przestrzeni czas czytamy. O historii cywilizacji i geopolityce*. Trans. Drozdowska I., Musiał Ł. Poznań, Wydawnictwo Poznańskie. (In Polish)
- Vajl' Pëtr. 2011. *Karta rodiny* [The map of the Homeland]. Moscow, Corpus. (In Russian)
- Vajl' Pëtr. 2012. *Slovo v puti* [Word on the way]. Moscow, Corpus. (In Russian)
- Vajl' Pëtr. 2016. *Genij mesta* [Genius loci]. Moscow, Corpus. (In Russian)
- Zamâtin Dmitrij. 2014. *Postgeografiâ: kapital(izm) geografičeskîh obrazov* [Postgeography: Capital(ism) of Geographic Images]. "Sociologičeskie issledovaniâ" no 10, pp. 3–14. (In Russian)